

Василь Кметь

3 ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ XVI – ПОЧАТКУ XVII ст. ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДІВ ЦДІАЛ УКРАЇНИ

Ряд публікацій документів та оглядів архівних фондів, здійснених українськими джерелознавцями упродовж останніх років, засвідчили важливість церковно-історичної тематики для розвитку сучасної історіографії і особливу цінність церковних фондів та колекцій як невід'ємної складової частини Національного архівного фонду України¹. Виявлення та систематизація нових джерел, їх опрацювання та публікація залишаються визначальними для істориків Львівської єпархії. Зосередження уваги даної публікації на вивченні історії XVI – початку XVII ст. зумовлене як специфікою внутрішньоєпархіальних подій вказаного часу (проведенням організаційних реформ у єпархії, що 1539 р. відновила повноцінне існування після понад столітньої відсутності на кафедрі правлячого єпископа; змінами у ставленні державної влади до Православної Церкви, позбавленої прав після укладення Берестейської унії; активізацією діяльності церковних братств у єпархії; проведенням церковно-літургійних реформ єпископа Гедона (Балабана), так і певною історіографічною традицією (особливим зацікавленням проблематикою даного періоду, виявленим галицькими істориками, священиками "старорусинами"² і москвофілами у середині XIX ст., наукові розробки яких у багатьох аспектах визначили специфіку методичних та методологічних підходів авторів наступних десятиліть)³. Головні частину джерел до історії єпархії вказаного періоду складають документи фондів Центрального державного історичного архіву України у Львові (зокрема, фонди гродських і земських урядів, магістратів, передусім, м. Львова, (ф. 52), Львівського ставропігійського Інституту (ф. 129), колекцій грамот на пергаменті (ф. 131), листів (ф. 132), греко-католицької митрополичої консисторії (ф. 201) та ін.⁴

Окремий архів Львівської єпархії XVI–XVII ст. до нашого часу не зберігся. Воєнні лихоліття (наприклад, пожежа 1672 р. та ін.), зміна юрисдикції у XVIII ст. (проголошення унії), спричинилися до реорганізації та перекомплектування його вмісту. Єпархіальні акти раннього часу існування єпархії збереглися лише у відписах та об'явах XVII–XVIII ст. Матеріали давнього архіву єпархії частково увійшли до складу збірок Греко-католицької митрополичої консисторії (ф. 201).

До складу цього архівного фонду було включено кілька важливих церковно-історичних збірок. Так, наприклад, сюди увійшла частина документальної збірки Музею Антонія Петрушевича (1821–1913). Як керівник митрополичої канцелярії та завідувач капітульної бібліотеки, кустос митрополичої консисторії, відомий історик і краєзнавець, він поєднував душпастирську та наукову діяльність із впорядкуванням довірених йому бібліотечних та документальних збірок. Під час подорожей

по Галичині, Буковині, Закарпатті, Чехії збирав стародруки, церковні літописи та інші матеріали, які й склали основу колекцій згаданого Музею⁵. Серед матеріалів дослідника – копії та відписи документів, чернетки готових до публікації текстів, коментовані виписки з джерел. Сформовані дослідником збірки були відомі своїм багатством та науковою цінністю та іноді, ще за життя власника, навіть ставали предметом дискусій у галицькій періодиці. А. Петрушевичу закидали несистематичність опрацювання, як і важкодоступність зібраних матеріалів для інших дослідників. "Ті колекції були досі і певно й до смерті о. Петрушевича будуть мертвим капіталом, недоступним ні для кого", – сміливо обурювався в одній з полемік І. Франко⁶.

У збірках колишнього Музею А. Петрушевича виявлено багату документальну спадщину львівського офіціала А. Левинського (помер 1778 р.). Копіарії А. Левинського 1760–1770-х рр. є не лише надзвичайно цінним джерелом до історії Уніатської церкви XVI–XVIII ст., але й важливим путівником на шляху джерелознавчих та документальних пошуків у дослідженні історії Православної церкви, української духовної культури XVI–XVII ст. Докладне вивчення опрацьованих священиком реєстрів та інвентарів може стати підґрунтям для реконструкції низки парафіяльних чи монастирських архівних збірок, архіву Львівської єпархії. До складу підшивок А. Левинського увійшли копії державних та церковних актів, які підтверджували державний і канонічний статус єпископату, права і засоби його впливу на чернецтво⁷. Окрему групу записів складають збірники церковно-адміністративної документації, розпорядча документація василіянського чину.

Надзвичайно важливою частиною архіву Антонія Левинського є реєстри документів, сформовані як опис окремих документальних збірок або перелік необхідних для конкретної справи актів. Такі реєстри в одних випадках містять вписи самих документів, в інших – укладені у вигляді реєстрів. До таких переліків вписано не лише юридичні акти чи листування, зміст яких міг служити захисту прав світського духовенства, але навіть маргінальні написи, виявлені у богослужбовій літературі. Переліки поділені також на окремі тематичні розділи, наприклад: "Restrictus Dokumentów Duchowieństwa świeckiego służących. Do Katedry Lwowskiej", "Do Katedry Halickiej" і т. п.⁸ Крім того, Антоній Левинський сумлінно відслідковував специфіку аргументації та джерельні підстави опонентів у судових процесах. Результатом такої діяльності священика стали коментовані реєстри документів "протилегної сторони"⁹.

Значну частину збірки складають копії монастирських записів, листів, хронік, серед яких поміщено

"Життєписи львівських єпископів" (70-ті рр. XVII ст.)⁸, лист-довідка львівського уніатського єпископа Варлаама Шептицького, написаний у відповідь на запит нунціатури 1712 р., про початки та стан єпархії, оригінального також було виявлено серед матеріалів консисторського архіву⁹, низка інших важливих пам'яток.

Усі свої рукописи, створені "за вік життя" Антонієм Левинським запові спільноті світських священників львівської Свято-Успенської церкви, щоб і самі "читали, і поінформовані про різні справи і в публічних, і в приватних обставинах могли дати пораду іншим"¹⁰. Згодом ці матеріали були передані на зберігання до Музею Антонія Петрушевича. Сьогодні основна частина праць А. Левинського зберігається у ЦДАУ України (ф. 201), а діяльність священника знаходить відображення у матеріалах ще й інших фондів (ф. 129 – Львівський ставропігійський інститут) архіву, збірках Національного музею у Львові.

Серед матеріалів ф. 201 збережено й популярний у церковній історіографії початку XX ст., завдяки публікаціям А. Петрушевича, датований початком XVIII ст. рукопис уніатського митрополита Лева (Кішки), створений ним, очевидно, як посібник для читання різних курсів у новозаснованій школі у Володимирі¹¹. В історіографії висловлювалося шляком слушне припущення про механічне поєднання в одній палітурці рукописів кількох авторів чи переписувачів¹². Відсутність джерельних свідчень про роботу ієрарха над ґрунтовною історичною працею¹³ зумовлює можливість визнання авторства Лева (Кішки) лише стосовно певних фрагментів рукопису (завдяки зіставленню чрізків письма автентичних документів, що належать його перу). Латинськомовний текст, частково опублікований на сторінках "Літопису" Антонія Петрушевича, не становить систематичного викладу, а є збіркою виписок з історії церкви, що потребували подальшого опрацювання. Широке поля та відступи на сторінках, різний колір чорниці записів, що свідчить про їх різночасовість, вказують на "робочий", незавершений характер праці. Нечисленні записи, що стосуються історії Львівської єпархії XVI – початку XVII ст., містять неточності, не повідомляють додаткової інформації поза відомими в сучасній історіографії свідченнями тогочасних видаць та документів братського чи єпархіяльного архіву.

З 1928 р. у Львові діяв заснований з ініціативи митрополита Андрія Шептицького Архів історії унії. Установу було створено з метою збирання, вивчення та збереження документів до історії Православної, Греко-Католицької та Римо-Католицької церков (серед ін. – Львівської єпархії). Основу Архіву склали приватна збірка графів Шептицьких з Прилбичів. Працівники Архіву здійснювали подорожі по Галичині, Волині, Холмщині, Підляшші, Литві, Білорусії, Наддніпрянщині, звідки привозили документи, стародруки, ікони та ін. Основна частина Архіву історії унії увійшла до складу ф. 201 та ф. 408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат)¹⁴.

Унікального, майже повністю збереженою, збіркою документів до історії єпархії є архів Свято-Успенського ставропігійського братства. Основна частина колишнього братського архіву увійшла до 129-го фонду Центрального державного історичного архіву України у Львові. За реконструкцією Я. Ісаєвича¹⁵, вже з кінця XVI ст. в архіві братства відкладалися чотири основні групи документів:

- вхідні документи (привілеї, листи до братства, виписи з актових книг);
- протоколи засідань братства;
- чернетки та копії вихідних документів;
- книги реєстрації прибутків та видатків братства, інші матеріали його господарської діяльності.

Найціннішою частиною архіву вважалися привілеї – адресовані братчикам грамоти православних патріархів, київських митрополитів, львівських єпископів, польських королів.

Для кращого контролю та належного впорядкування архіву складалися реєстри привілеїв, іноді із зазначенням змісту документів. У братському архіві збережено близько 70 листів від східних православних патріархів, 76 листів з Молдавії. Найбільшу за обсягом групу справ складають документи, пов'язані з внутрішнім життям братства – листування, статуті, реєстри членів братства, протоколи засідань, книги записів братських книгарень і т. п. Серед матеріалів братського архіву збереглися найдавніші львівські церковні інвентарі (1579) – Успенського і Свято-Онуфрійського монастирського храмів¹⁶. Докладно задокументовані конфлікти братства з єпископом, братське шкільництво.

Документи братського архіву писані українською, польською, латинською, грецькою та ін. мовами. стан збереження документів добрий. Кириличні документи писані півуставним письмом та скорописом, палеографічний аналіз яких дозволяє підтримати висловлену у 1964 р. львівським архівістом П. І. Захарчишиною думку про можливість виділення окремої львівської школи письма¹⁷.

Однією з найважливіших груп джерел до історії Львівської єпархії є актові документи, передусім книги вписів адміністративних та судових установ Львова та Львівської землі: гродського (ф. 9), земського (ф. 10) урядів та судів, магістрату м. Львова (ф. 52). Частково опубліковані у вигляді реєстрів у відповідних томах "Актив гродських і земських"¹⁸, документи залишилися далеко не повністю опрацьованими, хоча твердження російського історика Б. Флорі у коментарі до відповідного тому перевидання "Истории Русской Церкви" митрополита Макарія (Булгакова) про "зовсім не вивчені" львівські акти є перебільшенням, опертим на висновки історіографії міжвоєнного періоду¹⁹.

Гродські або старостинські суди розглядали справи передусім неосілої шляхти (яка не підлягала земським судам). Згідно з постановами 1420, 1454, 1493 і 1496 рр. у гродських судах розглядалися справи з таких питань,

як розбіжні на публічних дорогах, піддали маєтків, напади на маєтки і згвалтування. Звичай записування до судових книг державних обійників, розпоряджень, листів короля та вищих урядників сприяв поступовому розширенню компетенції установи. З часом, уже в XVI ст., у гродські суди спрямовувалися не лише кримінальні справи, але й цивільні, найтипівішими з яких були суперечки навколо земельних володінь. Земські або повітові суди були створені для розгляду справ осілої шляхти. До їх компетенції входили цивільні справи (майнові угоди, суперечки, даровизни, заповіти, розмежування земель, заповіти маєтків і т. п.) між шляхтичами-землевласниками, між шляхтою і духовенством. Від початку існування земські суди користувалися правом "вічності" – вписаний у земські книги "на вічні часи" отримував затвердження доказової сили. До XVI ст. у земських судах засвідчували також акти, видані гродськими судами. Від XVI ст. гродські суди отримали право "вічності", що призвело до поступового наближення, а згодом і зрівняло функції гродських і земських судів. О. Купчинський слушно відзначив стирання специфіки обох установ у XVII ст.²¹ Опрацьовані документи до історії Львівської єпархії дозволяють зауважити поступове зникнення відмінностей у судових записах вже в другій половині XVI ст. Усі записи в актових книгах велися латинською мовою. Від 1543 р. було дозволено в судах паралельно користуватися польською мовою, але латинська зберегла позиції основної мови діловодства.

Серед судових актів виявлено записи про майнові справи церкви, підтвердження прав священиків на парафії, розподіл земельних ділянок, суперечки у справі володіння церковним майном та отримання прибутків (відома багатолітня справа львівських архієреїв з Унівським монастирем), записи про діяльність шкіл, осередків іконописання, укладення шлюбів, розлучення і т. п.²² Міжнародні та міжцерковні стосунки у Львові, майнові відносини духовенства, відвідання міста іноземцями, зовнішні відносини єпархії, діяльність братств та розмежування церковних наділів, окремі питання сімейного життя знаходять відображення і у магістратських книгах вказаного періоду. Мова документів – латинська, низка записів здійснена польською. Гродські, земські і магістратські книги вказаного періоду збережені у доброму стані. Більше понижені (іноді з втрагатами значних фрагментів) акти з початку XVI ст. Книги писані готичним курсивом, з другої половини XVI ст. – виразним гуманістичним канцелярським письмом (італікою).

Таким чином, джерельна база досліджень історії Львівської кафедри та єпархії є досить обширною і у багатьох випадках достатньо репрезентативною, хоча для періоду XVI – початку XVII ст. характерною є порівняно невелика кількість внутрішньочерковних джерел. Брак такого комплексу документів дозволяє лише фрагментарно відтворити окремі питання пастирської діяльності духовенства, церковного судівництва, особливості здійснення релігійних практик у єпархії загаль-

ном і по парафіях зокрема, повніше – господарські аспекти життя церкви і духовенства.

Грунтовне, хоч і не завжди систематичне, вивчення та перші спроби археографічного опрацювання львівських архівних джерел до історії Церкви розпочинається у першій половині XIX ст. і пов'язане з іменами видатних українських архівістів Дениса Зубрицького (1777–1862), Івана Вагилевича (1811–1866) та ін.

У 1830-х рр. з'явилися перші ґрунтовні публікації Дениса Зубрицького з історії Львівського Свято-Успенського братства. Видання його "Літопису Львівського Ставропігійського братства"²³ започаткувало систематичні наукові дослідження даної проблематики. Автор висвітлює діяльність братства на широкому тлі міжцерковних стосунків та суспільно-політичного життя галицьких земель. Генезу церковних братств Д. Зубрицький відносив до давніх часів, пов'язуючи їх виникнення із датами перших згадок про церкви. Відсутність документів до середини XVI ст. зумовила критику його тез (зокрема 1439 р., як дати заснування Львівського Успенського братства) з боку дослідників наступного періоду. Д. Зубрицький у своєму дослідженні охопив взаємні стосунки братчиків з львівським єпископом Гедеоном (Балабаном), висвітлює боротьбу братства за культурну та релігійну рівноправність української громади.

Окремі аспекти церковної історії, зокрема Скиту Манявського, були відображені й у публікаціях одного з видатних реорганізаторів Львівського міського архіву історика і народознавця Івана Вагилевича²⁴. Громади ранніх християн трактувалися як прообрази і зразки церковних братств у дослідженнях Якова Головацького (1814–1888), який вперше провів філологічний аналіз підручників, що видавалися у львівській братській друкарні.

У XIX ст. з'явилися і перші узагальнюючі наукові праці з історії Львівської єпархії, щоправда, у загальному контексті історії української церкви на землях у складі Австрійської імперії. Цілі комплекси нових джерел та архівних збірок були вперше залучені до наукового обігу.

Активізація досліджень історії Львівської єпархії XVI–XVII ст., зокрема контексту укладення Берестейської унії, антиунійної боротьби, поширення братського руху, була пов'язана із зростанням зацікавлення минулим галицьких русофільських кіл. Заходи спрямовані на збереження східного обряду Греко-католицької церкви, очищення його від латинських нащарувань, формування модерних форм та критеріїв національної самоідентифікації спричинили збереження та поширення проправославних настроїв серед значної частини галицького суспільства, зумовили особливий інтерес до певних проблем та періодів минулого.

Дослідження архієпископа львівської капітули Михайла Гарасевича (1763–1836)²⁵ і досі не втрачає своєї джерельної вартості – аргументуючи виклад, автор зібрав значну кількість документів церковних архівів, уклад раєстри владик православних єпархій у Речі Поспо-

літій. Автор сформував свою концепцію історії єпархії, окреслив коло важливих для вивчення її минулого проблем: відновлення кафедри 1539 р., становлення організаційної структури, визначення юрисдикційного статусу, взаємовідносини між духовенством та світськими діячами і т. п. Праця з'явилася друком після смерті М. Гарасевича, відредатована та доповнена відомим галицьким "старорусином" священником Михайлом Малиновським (1812–1894)²⁶. Сам М. Малиновський також був автором низки праць з історії церкви, зокрема Галицької митрополії княжих часів. Львівської, Перемишльської єпархії XVI–XVII ст. На сторінках церковного журналу "Сюнь Рускій" (видання започаткованого 1871 р. за редакцією майбутнього митрополита Сильвестра Сембратовича) М. Малиновський опублікував першу спробу ґрунтовного аналізу крилоса як дорадчого органу єпископської адміністрації у Галичі, Львові та Перемишлі.²⁷

Окремої уваги заслуговує книга Станіславського (1885–1891), згодом перемишльського (1891–1896) греко-католицького єпископа Юліана Пелеша²⁸, з виходом у світ якої пов'язаний новий етап в розвитку церковної історіографії у Галичині. Логічний синтетичний виклад історії християнства на українських землях від найдавніших часів до XIX ст. сприяв популяризації видання у Європі. Низка питань історії Львівської єпархії XVI–XVII ст. вперше були поставлені на сторінках першого тому цього видання. Деякі аспекти історії єпархії знайшли відображення у працях галицьких істориків-джерелознавців XIX ст. священника Антонія Петрушевича (1821–1913) та Ісидора Шараневича (1829–1901).

А. Петрушевич – священник, капелан і нотаріус митрополичого уряду, консисторський радник (з 1851 р.), почесний крилошанин Львівської митрополичої капітули (з 1857 р.), дійсний крилошанин, керівник митрополичої канцелярії та завідувач капітульної бібліотеки (з 1861 р.), кустос митрополичої консисторії (з 1873 р.), посол до австрійського парламенту (у 1873–1878 рр.). Відомий як історик, краєзнавець, археолог, філолог – автор численних праць та публікацій документів до історії Галицько-Волинського князівства, церкви та міжцерковних стосунків на галицьких землях (зокрема так званого "Зведеного літопису"), упорядник низки матеріалів до історії Львівського ставропігійського братства, укладач рукописного етимологічного словника слов'янських мов²⁹.

На основі архівних документів А. Петрушевич здійснив ґрунтовну реконструкцію історії церковного життя у Галицькому князівстві від часу заснування окремої кафедри у XII ст.³⁰, намагався відтворити систему обрання, призначення та висвячення духовенства у єпархії (на підставі вивчення Чиновників (Архирейських Службників)³¹. Не позбавлені певних помилок та неточностей публікації дослідника і дотепер залишаються важливим джерелом інформації та методологічних пошуків сучасних церковних істориків.

І. Шараневич – відомий український історик, археолог, громадський діяч і педагог. Працював учителем гімназій у Перемишлі та Львові, з 1871 р. доцент, а з 1873 р. професор Львівського університету. І. Шараневич проаналізував діяльність та роль православних патріархів в історії західних єпархій Київської митрополії³², вивчаючи стан матеріального забезпечення православного та уніатського духовенства XV–XVIII ст., розробив методiku дослідження та систему класифікації місцевих парафій³³, опублікував низку документів до історії церкви та братств у Львові і на терені єпархії. З нагоди відзначення 300-ліття ставропігії Свято-Успенського братства І. Шараневич підготував до друку "Ювілейне видання" документів (1886)³⁴, продовжене через кілька років у 2-му, виданому менш урочисто, томі – збірнику патріаршних грамот 1586–1592 рр.³⁵ (до збірників увійшли документи сучасного ф. 129 ЦДАЛ України). 1895 р. розпочалося видання наступного корпусу джерел до історії братства та єпархії – "Monumenta Confraternitatis Staurupigianae Leopoliensis" (1895–1896), редактованих В. Мілковичем³⁶.

Джерелознавчі дослідження документів львівських архівів, зокрема братського, знайшли продовження і в Наддніпрянщині. Видання Київської археографічної комісії ("Архив Юго-Западной России", 1859–1909), окрім загальних збірок документів, включає кілька томів, у яких зібрано матеріали до історії Львівської, Перемишльської та Холмської єпархій³⁷. Орест Левницький (1849–1922) зредагував п'ятий том першої частини, що мистив акти "про церковно-релігійні стосунки в Південно-Західній Русі" у 1372–1648 рр., а 1904 р. були видані три томи "Архіву" з публікацією документів львівських збірок. Їх упорядник і редактор, відомий історик і бібліотекознавець галичанин Амвросій Криловський (1853–1930) систематизував матеріал, присвятивши першу книгу (ч. 1, т. 10) історії Православної церкви в Галичині від 1423 р. (привілею польського короля Ягайла, наданого львівському католицькому архієпископу) до початку XVIII ст. (проголошення унії). Окрім львівських архівів, джерелами поповнення книги стали киян і Коронної метрики, відомі російські колекції. До одинадцятого і дванадцятого томів увійшли документи львівського братського архіву. Готуючи до друку монографію з історії Львівського Успенського братства (1904), А. Криловський підготував обширну збірку матеріалів, опубліковану в додатках³⁸. У монографії автор здійснив порівняльний аналіз найдавніших відомих статутів XVI ст.³⁹ Виявляючи послідовність розробки братських статутів, дослідник підтримав концепцію Д. Зубрицького про виникнення братств задовго до приїзду патріарха Іоакима 1586 р.

У першій половині XX ст. окремі питання історії Львівської православної єпархії зазначеного періоду, монастирів та духовенства знайшли відображення у працях українських істориків Михайла Грушевського⁴⁰, Василя Біднова⁴¹, І. Крип'яквича⁴², Івана Огієнка⁴³, Олександра Лотоцького⁴⁴, Федора Срібного⁴⁵ та ін.

Важливий етап в розвитку історіографії проблеми пов'язаний із становленням радянської влади та, відповідно, принципів нової, ідеологізованої методології в Україні. Із сформованого до початку XX ст. переліку досліджуваних церковною історіографією проблем, право на існування здобули лише такі, що якнайповніше перетиналися з політичною історією чи могли розглядатися у контексті історії культури. Серед них: боротьба за землю і централізаційні процеси XV–XVII ст. (передусім стосовно Російської церкви та політики Московського патріархату); церква і проблеми колонізації; церква як носій народної релігійності; кафедри і монастирі як колективні землевласники; церква і єресі; експансія Заходу і католицизму на схід; соціальні функції церкви – благодійність, шкільництво; правовий статус церковних інститутів і т. п.

Знищення в УРСР церковно-історичних шкіл, що формувалися на базі як церковних, так і світських навчальних закладів та наукових осередків, ліквідація історії церкви як окремого напрямку історичних досліджень та встановлення суворих рамок марксистських підходів в історіографії майже припинили дослідження церковних процесів на українських землях у XVI–XVII ст. Вивчення окремих ділянок минулого Львівської єпархії, поза невеликим винятком суто джерелознавчих пошуків, також було спрямоване виключно у бік виявлення "прогресивних", суспільно-політичних, "культурних" впливів на життя українських громад, яке навіть для періоду середньовіччя було піддане досить жорсткій "секуляризації". Наслідками таких історіографічних змін стало, з одного боку, некритичне збереження та поглиблення у дослідженнях низки стереотипів, сформованих у XIX ст., а з іншого – винесення проблеми церковності християнської свідомості середньовічного та ранньомодерного українського суспільства поза межі наукового вивчення істориків. Так, в історичних дослідженнях братський рух розглядався відірвано від загальноцерковних процесів, не зауважувалися зміни в структурі парафій, перебільшувалися опозиційність православних братств у ставленні до Церкви та їх конфлікт з духовенством (зрештою, традиція "смакування" суперечностей між братством і єпископами багато в чому завдячувала своїм існуванням історичній схемі розвитку української культури та історії Церкви, закладеній М. Грушевським), будувалися штучні паралелі та аналогії до нібито однопорядкових явищ релігійного та політичного життя західноєвропейських країн. Неадекватність оцінок західних впливів та унійних процесів спричинили відсутність і в сучасній українській історіографії логічних однопорядкових критеріїв визначення цих впливів. Брак джерельних пошуків, як виявили публікації останніх рр., зумовлює аналогічну відсутність і в західній історіографії, не позбавлений певної тенденційності у ставленні до "Сходу". Поряд з цим, багатий фактографічний матеріал та методологічний доробок минулих десятиліть, який став результатом тривалих джере-

лознавчих пошуків у львівських архівних фондах, став підґрунтям для розвитку новітньої української церковної історіографії, початок якої можна датувати 90-ми роками XX ст.

Серед розроблених на матеріалах ЦДІАЛ України напрямків вивчення історії Львівської єпархії XVI–XVII ст. у другій половині XX ст. слід вказати продовження досліджень братського руху, пов'язане передусім з появою монографії та численних публікацій Я. Ісаєвича⁴⁶. Вивчаючи національні, релігійні, культурні причини виникнення братств на Україні, дослідник віддав перевагу соціально-економічним умовам. У своїй монографії (1966) Я. Ісаєвич висловив тезу про пізнє заснування Львівського Свято-Успенського братства, підтвердженням чого вважав статут, затверджений патріархом Іоакимом (1586). Церковно-парафіальні організації мирян ранішого часу дослідник вважав лише зародками майбутніх структур. Я. Ісаєвич виявив у ф. 201 згадані вище "Життєписи львівських єпископів" і вперше опублікував повідомлення про пам'ятку⁴⁷.

Окрему сторінку історії Львівської кафедри складало книгодрукування – діяльність у Львові дякона Івана Федорова, видавничі заходи єпископа Гедеона, що знайшли відображення в публікаціях Я. Ісаєвича, Якіма Запасака, Олега Купчинського, Ореста Мацюка, Ігоря Мицька та ін.⁴⁸, російського дослідника Євгенія Неміровського⁴⁹. Предметом дискусії стала висловлена львівськими істориками О. Мацюком і Я. Запаском гіпотеза про можливість перенесення дати початків українського книгодрукування на 60-ті роки XV ст., у зв'язку із джерельними згадками про фундацію для львівського Свято-Онуфрійського монастиря міщанина Стефана Дропана⁵⁰.

Вивченню специфіки життя львівської міської громади, історії Свято-Успенського братства присвятив ряд публікацій (у тому числі збірників документів) Мирон Капраль⁵¹. У своєму доробку автор запропонував низку нових вирішень питання історії "анонімного" суспільства минулого, зокрема, піддав критиці усталену схему виникнення Львівського братства, розроблену Я. Ісаєвичем⁵².

Історія давніх монастирів єпархії, зокрема, Унівського, та особливості поширення культів та вшанування святих на галицьких землях знаходить відображення у дослідженнях Ігоря Мицька⁵³. Історик широко залучає до наукового обігу актові матеріали львівських архівів, використовує монастирські хроніки.

Оригінальністю та новизною відзначається і доробок львівського історика української культури Володимира Александровича⁵⁴. Його публікації, написані на підставі обширного фонду невідомих раніше архівних матеріалів, зокрема, вивчення комплексу актових городських та земських книг, вперше дали конкретне уявлення про склад львівського малярського осередку XVI – першої половини XVII ст. та його еволюцію. Вивчення біографій львівських православних малярів-іконопис-

ців Лавріана Пухали, Федора Сеньковича та інших дозволило дослідникові розробити періодизацію розвитку малярства у Львові та в єпархії, встановити і уточнити час створення й авторство низки недатованих пам'яток вказаного періоду (зокрема, вирішити і припинити дискусію про авторство іконостасу церкви св. Параскеви-П'ятниці у Львові). В. Александрович висвітлив період занепаду львівського малярського осередку перед кінцем XVI ст. і довів, що його піднесення і вихід міста на передній план у розвитку українського мистецтва на галицьких землях, всупереч загальноприйнятому поглядові, припадає не на XVI ст., а на період утвердження нової мистецької культури XVII ст., який розпочався від 1590-х рр. (доби активної діяльності єпископа Гедена і мирянського середовища).

Таким чином, окремі аспекти історії Львівської православної єпархії XVI – початку XVII ст. знайшли відображення у всіх етапах розвитку досліджень минулого Української церкви та наукового опрацювання матеріалів фондів ЦДАЛ України. Зазначеному періоду в історіографії єпархії надавалося особливого значення: з одного боку, вивчення процесу становлення організаційної структури єпархії після відновлення архієрейської кафедри дозволило історикам прослідкувати історичну тяглість церковної структури від княжих часів, з іншого – у цьому періоді вбачають витoki головних процесів і явищ національного і церковно-канонічного життя наступної історії єпархії. Для ранньої доби, коли відбувалося формування традиції історіописання (XVII–XVIII ст.), характерні богословські підходи в осмисленні минулого та дійсності – провиденціалізм, що виступає запорукою єдності останніх, сотеріологізм у трактуванні ролі та значення певних процесів церковного життя, еклезіологічні підходи в осмисленні їх причин та наслідків, несистематичність у підборі та аналізі історичних джерел.

Із розвитком церковної історіографії у XIX ст. дослідження набули систематичного характеру, були розпочаті ґрунтовні джерелознавчі студії, закладено підвалини української археографії, визначені напрямки досліджень, які забезпечували відтворення організаційної структури єпархії, суспільного і матеріального становища духовенства, чинів обрання і висвячення кліру, стосунків зі східними патріархатами, виникнення братського руху. У церковній історіографії знайшли відображення головні напрямки розвитку методів наукового пізнання, характерні для тогочасної європейської науки. Вивчення минулого Львівської православної єпархії у Галичині значною мірою зумовлювалося посиленням русофільських поглядів у середовищі духовенства та інтелігенції. Протиставляючись колонізації та латинізації східного обряду греко-католицькі священники знаходили підґрунтя своєї діяльності у контактах з Православною церквою Наддніпрянщини, дослідженні спільного минулого періоду до укладення Берестейської унії та її прийняття львівським єпископом. У другій половині

ні XIX ст. були опубліковані кількатомові корпуси джерел (з Львівських архівних збірок), що сприяло подальшому розвитку історіографії.

Для радянської історіографії характерним стало “внесення” церковної тематики на маргінес наукових пошуків, усунення традиційних богословських методів та підходів дослідження, звуження тематики до окремих питань культурологічного, суспільно-політичного та соціально-економічного контексту. Ідеологізація науки спричинила знищення традицій церковної історіографії минулих століть, появу компілятивних праць, що відверто паразитували на “ідеологічно незрілому” доробку класиків церковної та національної історіографії. Водночас стало можливим вивчення певних аспектів церковного життя у Львові, здійснюване на основі докладного опрацювання і введення у науковий обіг активних джерел – передусім, історії братств, книгодрукування, мистецтва і т. д. Низка ґрунтовних джерельних досліджень сучасних авторів закладає підвалини наступного розвитку церковної історіографії.

¹ Порівн., наприклад, публікації Г. Папакіна, К. Климової, М. Довбищенка, Н. Московченко та ін. у вид.: Студії з арх. справи та документознавства. – К., 2001. – Т. 7. – 152 с.

² *Кметь В.* Львівська єпархія XVI – початку XVII ст.: огляд історіографії // Православний Вісник. Видання Української Православної Церкви Київського Патріархату. – К., 2002. – № 9–10. – С. 42–59. Порівн. також: *Капрань М.* Історіографія Львівського Успенського братства // Україна в минулому. – К.; Л., 1992. – Вип. 1. – С. 54–71; *Він же.* Огляд історіографії національних взаємостосунків у Львові XVI–XVIII століть // Український археографічний порічник. – К.; Нью-Йорк, 2002. – С. 216–231.

³ Див.: Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233–1799. – К., 1972; Центральный державный историчный архив Украины, м. Львов: Путівник. – Л.; К., 2001.

⁴ *Костичин В.* Літописний Галич в історико-краєзнавчих дослідженнях Антонія Петрушевича // Наукові зошити іст. ф-ту Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка. – Л., 2000. – Вип. 3. – С. 241–248, *Він же.* Початки історичного краєзнавства в Галичині та проблема літописного Галича // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці, 2000. – Т. 2. – С. 197–204.

⁵ З приводу фейлетону Свістуну “Кто боший: г. М. Грушевський или о. А. Петрушевич?” // *Франко І.* Мозаїка. Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 томах. – Л., 2001. – С. 194.

⁶ Наприклад: ЦДАЛ України, ф. 201, оп. 4 б, спр. 294, арк. 188–192: *Ексерсіне ex variis documentis* (1764).

⁷ ЦДАЛ України, ф. 201, оп. 4 б, спр. 319 (1769–1771), арк. 180 зв. і наст.

⁸ Там само, оп. 4 в, спр. 335.

⁹ Докладніше про контекст формування збірки А. Левинського та публікацію “Життєписів” див.: *Кметь В.* “Життєписи львівських єпископів греського обряду” – пам'ятка української історіографії другої половини XVII ст. // *Lwów, miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa / Dłid red. Kazimirza Karolezaka.* – Kraków, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2002. – S. 65–92.

- ¹⁰ ЦДАЛ України, оп. 4, спр. 4 б, арк. 1-8.
- ¹¹ Там само; оп. 4, спр. 3091, арк. 6 зв.
- ¹² Там само, ф. 201, оп. 4 б, спр. 413.
- ¹³ *Скрутьєн Й.* Життєписи василія (Винмок з рукописного збірника митр. Льва Кишки) // *Записки Чина Святого Василія Великого*. – Жовква, 1924. – Р. 1. – С. 105-108.
- ¹⁴ Логічно було б сподіватися відлукання до історіографічної спадщини ієрарха у праці його сучасника І. Кульчинського, який опублікував силветки владик, написані у традиційному, децю панегіричному стилі (*Kulczyński I.* Specimen Ecclesiae. – Parisiis, 1859. – Ф. 138).
- ¹⁵ *Шестакова Н.* Колекція Архіву історії унії у фонді “Греко-католицька митрополічна консисторія у Львові” в ЦДАЛ України // *Студії з арх. справи та документознавства*. – К., 2001. – Т. 7. – С. 61-65.
- ¹⁶ *Гасвиц Я. Д.* Архів Львівського братства // *АУ*. – 1968. – № 1. – С. 88-93.
- ¹⁷ *Кметь В.* Інвентарі Успенської та Святооунфрїївської монастирської церков у Львові 1579 р. // *Вісник Львів. нац. ун-ту: Серія історична*. – Ль., 2001. – Вип. 35-36. – С. 494-510.
- ¹⁸ *Захарчишина П. І.* Палеографічні особливості львівського нисьма XVI-XVII ст. // *Історичні джерела та їх використання*. – К., 1964. – Вип. 1. – С. 189-194.
- ¹⁹ *Akta archidzie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie*. – Lwów, 1884. – N. X. – 980 s.
- ²⁰ (Булгаков) *Макарий*, митр. *История Русской Церкви*. – М., 1996. – Кн. V. – С. 16.
- ²¹ *Кульчинський О.* Земські та городські судово-адміністративні фонди Львова. – К., 1998. – С. 17.
- ²² Там само. – С. 78-87; порівн.: *Кметь В.* “Дворний єпископ з рамени митрополита”. До 460-ліття хіротонії першого львівського православного владика Макарія (Тучапського) // *Православний Вісник*. – К., 2000. – № 5-6. – С. 58-74; *Він же*. До історії взаємодій між львівськими єпископами та церковними братствами у XVI – на початку XVII ст. // *Форум. Бюлетень громадської організації “Інтелектуально-фаховий форум”*. – Ль., 2001. – № 2 (4). – С. 53-65; *Він же*. Юридичний статус та організаційна структура Галицької (Львівської) єпархії (XII – середина XVI століття) // *Ковчег. Наук. зб. із церковної історії*. – Ль.: Інститут Історії Церкви ЛБА, 2001. – Ч. 3. – С. 131-155.
- ²³ *Зубрицький Д.* Летопись Львовского ставропигиального братства по древним документам составления // *ЖМНП*. – СПб, 1849. – Т. 62. – П. отд. – С. 1-22, 59-99, 131-163; 1850. – Т. 66. – С. 61-96, 121-146; Т. 67. – С. 1-43.
- ²⁴ Про археографічні, джерелознавчі та архівознавчі пошуки І. Вагилевича докладніше див.: *Дем'ян Г.* Іван Вагилевич – історик і народознавець. – К.: Наук. думка, 1993.
- ²⁵ *Hanasiewicz E.* Annales Ecclesiae Ruthenae gratiam et communionem cum s. Sede Romana habentis ritumque Graeco-Slavicum observantis, cum singulari respectu ad dioceses ruthenas Leopoliensem, Premisliensem et Chelimensis. – Leopoli, 1862.
- ²⁶ М. Малиновський – префект студій Львівської духовної семінарії, душпастир в'язниці цісарсько-королівського карного суду, з 1842 (або 1844) р. – архикафедральний вікарій, перший проповідник при соборі св. Юрія у Львові. У 1848-1849 рр. – один із секретарів Головної руської ради, дописувач “Зорі Галицької”. З 1857 р. – адміністратор парафії св. Юрія, референт при митрополічній консисторії, з 1858 р. – греміальний крилопашин, парох собору св. Юрія, радник митрополічній консисторії, автор численних публікацій з історії церкви.
- Докладніше про діяльність М. Малиновського та бібліографію див.: *Химка І.* “Апология” Михайла Малиновського: до історії кризи у Греко-католицькій церкві 1882 року і характеристики поглядів “святотворців” // *Записки НТШ*. – Ль., 1993. – Т. ССХХV. – С. 365-392; *Антонович О.* Малиновський Михайло // *Довідник з історії України / Заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста*. – К., 2001. – С. 446.
- ²⁷ *Малиновский М.* Обзорение истории Церкви Русской, изряднее Галицкой. – Львов, 1852; *Він же*. Историческое обозрение митрополии Русской Галицкой // *Зоря Галицкая* яко альбом на 1860. – Львов, 1860. – С. 182-195; *Він же*. Исторична відомість о митрополії Руской въ Галич. – Львов, 1875; *Він же*. Исторична відомість о крилосах (капитулах) в восточной церкви загалом і о крилосах руских в Галич, потом Львові і в Перемислї особно // *Сіонъ Рускій*. – Львов, 1876-1878.
- ²⁸ *Pelesz J.* Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von der ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. – Wien, 1878. – В. 1.
- ²⁹ *Петрушевич А.* Сводная Галицко-Русская летопись. – Ль., 1874. – Т. 1; *Він же*. Дополнения к сводной Галицко-Русской летописи. – Ль., 1891. – Ч. 1.
- ³⁰ *Он же*. Краткое историческое известие о времени введения христианства на Галицкой Руси. – Ль., 1882; *Він же*. О Галицких епископах со времен учреждения Галицкой епархии до юща XIII в. // *Галицкий исторический сборник*, изд. Общ. Галицко-Руской Матицы. – Ль., 1854. – Вып. II. – № 19. *Он же*. О Галицко-русских митрополитах // *Там же*. – 1860. – Вып. III.
- ³¹ *Він же*. О способі избранія и поставленія епископа / Богословский Вісник. – Ль., 1900. – № 3. – С. 155-165; *Він же*. О способі избранія и поставленія в дьяконскій и священническій чин из мирских лиц в XVI столетии на Южной Руси // *Там само*. – С. 81-88; *Він же*. Віроповідання новопоставляемого русского епископа пред киевским митрополитом, начиная с половины XIV столетия дельнее // *Там же*. – 1901. – № 2. – С. 93-101.
- ³² *Szaraniewicz.* Patriarchat wschodni wobec kościoła ruskiego i Rzeczypospolitej polskiej z źródeł współczesnych. – Kraków, 1879.
- ³³ *Шараневич Н.* Черты з истории церковных бенефиций и мирского духовенства в Галицкой Руси. – Ль., 1897; *Szaraniewicz*. Rzut oka na beneficyja kościoła ruskiego za czasów Rzeczypospolitej polskiej pod względem historii, a przedewszystkiem i stosunku świeckiego duchowieństwa ruskiego w Galicji do ziemi w tym okresie. – Lwów, 1875.
- ³⁴ Юбилейное издание въ память 300-летья основанія Львовского Ставропигийского братства. – Львов, 1886. – Т. I.
- ³⁵ *Diplomata statutaria a Patriarchis Orientalibus Confraternitati Stauropigianaе Leopoliensi a. 1586-1592 data*. – Leopoli, 1895.
- ³⁶ *Monumenta Confraternitatis Stauropigianaе Leopoliensis / Ed. W. Milkowicz*. – Leopoli, 1895-1896. – Т. I. – 960 p.
- ³⁷ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов высочайше учрежденною при Киевском военном Подольском и Волынском генерал-губернаторстве. – К., 1859. – Ч. 1. – Т. 1. – 641 с.; 1883. – Т. 6. – 1120 с.; 1887. – Т. 7. – 818 с.; 1914. – Т. 8. – 812 с.; 1904. – Т. 10. – 995 с.; 1904. – Т. 11. – 930 с.; 1904. – Т. 12. – 871 с.; 1909. – Ч. 8. – Т. 3. – 858 с.
- ³⁸ *Крыловский А.* Львовское ставропигиальное братство. (Опыт церковно-исторического исследования). – К., 1904.

- ³³ Там же.
- ³⁴ Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1994. – Т. V. 1995. – Т. VI; Особливої уваги заслуговують публікації ілюстрацій королівських мастків: Жерела до історії України-Руси. – Л., 1895. – Т. I. – 312 с. та ін.
- ³⁵ Беднов В. А. Православная Церковь в Польше и Литве по "Volumina legum" – Екатеринбург, 1908; *Istoki A. Ramiak* prof. Wasyla Bidnowa // *Slpiz*; – 1935. – P. IX. – Zosh. 1/2. – S. 282-301.
- ³⁶ Див.: Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: Дослідження і матеріали. – Л., 1994. (Львівські історичні праці Джерела. Вип. 2.); *Він же*. Середньовічні монастирі в Галичині Спроба каталогу // *Записки Чина Святого Василя Великого*. – Жовква, 1927. – Т. II. – С. 70-104
- ³⁷ *(Осієнко) Іларіон, митр.* Фортеця Православия на Волині Свята Почаївська Лавра. Церковно-історична монографія. – Вінніпег, 1961.
- ³⁸ *Лотоцький О.* Автокефалія. – К., 1999. – Т. 1-11 (репринтне вид.); *Він же*. Соборні крісли на Україні й Білій Русі в XV-XVI віках // *Записки НТШ*. – 1896. – Т. IX. – С. 1-34; *Він же*. Суспільне становище білого духовенства (світського) на Україні і Росії в XVII в. // Там само. – 1898. – Т. XXI. – С. 1-46; *Він же*. Схід і Захід у проблемі української культури. – Л., 1939; *Він же*. Українські джерела церковного права. – Варшава, 1931.
- ³⁹ *Срібний Ф.* Два епізоди з історії боротьби Гедеона Балабана з Львівським братством // *Записки НТШ*. – 1913. – Т. XXV. – С. 207-214; *Він же*. Студії над організацією Львівської ставропігії від кін. XVI до пол. XVII ст. // Там само. – 1911. – Т. XVI. – С. 25-40, 1912. – Т. XVII. – С. 5-38, Т. CXI. – С. 5-24; Т. CXII. – С. 59-73; 1913. – Т. CXIV. – С. 25-56; Т. CXV. – С. 29-76.
- ⁴⁰ *Ісаєвич Я. Д.* Архів Львівського братства // *АУ*. – 1968. – № 1. – С. 88-93; *Він же*. Братства та їх роль у розвитку української культури XVI-XVIII ст. – К., 1966; *Він же*. Джерела з історії України доби феодалізму XVI-XVIII ст. – К., 1972; *Він же*. З історії викладання філософії на Україні (XVI-XVIII ст.) // Від Вишньового до Сквороди. – К., 1972. – С. 24-35; *Він же*. Літературна спадщина Івана Федорова. – Л., 1989; *Він же*. Львівське Успенське братство, його школа і друкаря // Львів: історичні нариси / Упор.: Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин. – Л., 1996. – С. 82-89; *Він же*. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні – Л., 1975; *Він же*. Релігійне життя і культурно-освітній рух в Україні: друга половина XVI – перша половина XVIII ст. // *Katolicyzm w Rosji i Prawosławie w Polsce (XI-XX w.)*. Католицизм в Росії и Православие в Польше (XI-XX вв.). – Warszawa, 1997. – S. 108-123. *Він же*. Суспільно-політична та культурна діяльність братств (питання періодизації) // *Прогресивна суспільно-політична думка на Україні: тези республіканської наук.-теор. конференції*. – Л., 1988. – С. 7-9; *Він же*. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. – Л., 1996.
- ⁴¹ ЦДІАЛ України, ф. 201 (Греко-католицька митрополія коністорія, м. Львів), оп. 4 б. спр. 31, арк. 47-50; Див.: *Ісаєвич Я. Д.* Невідома пам'ятка української історіографії другої половини XVII ст. // *УІЖ*. – 1970. – № 2. – С. 66-72.
- ⁴² Див.: *Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні (XVI – пер. пол. XVII ст.): 36 документів / Упор. Я. Д. Ісаєвич, О. А. Купчинський, О. Я. Мацюк, Е. И. Ружицький*. – К., 1975; *Мицько І. З.* Культурно-історическіе предпосылки возникновения книгопечатания на Украине // *Федоровские чтения* 1983. – М., 1987. – С. 161-164; *Мацюк О. Я.* К вопросу о переезде Ивана Федорова на Украину в 1566 г. // Там же. – С. 165-168.
- ⁴³ *Немировский Е. Л.* Документальные материалы львовских архивов о последнем периоде жизни и деятельности Ивана Федорова // *Исторический архив*. – М., 1961. – № 4. – С. 229-235; *Он же*. Иван Федоров (около 1510-1583). – М., 1985.
- ⁴⁴ *Мацюк О.* Першопочатки українського книгодрукування // *Наука і суспільство*. – К., 1970. – № 9. – С. 49-52; *Він же*. Чи було книгодрукування на Україні до Івана Федорова? // *АУ*. – 1968. – № 2. – С. 3-14; *Він же*. Ще про початки книгодрукування на Україні // Там само. – 1971. – № 1. – С. 26-32.
- ⁴⁵ *Капраль М.* Брати Рогатинці – старійшини Львівського Успенського братства // *Україна в минулому*. – К.; Л., 1992. – Вип. 2. – С. 50-60; *Він же*. Актові матеріали до біографії Івана Красовського // Там само. – 1993. – Вип. 4. – С. 90-131; *Він же*. Станово-професійна структура населення Львова в другій чверті XVI ст. (за матеріалами міських рахункових книг) // Там само. – 1994. – Вип. 6. – С. 7-34; *Він же*. Демографія Львова XV – першої половини XVII ст. // *Львів: Історичні нариси*. – С. 67-81; *Він же*. Населення Підзамча та деканату св. Іоана на передмісті Львова наприкінці 50-х – на початку 70-х рр. XVI ст. (за матеріалами фінансових документів) // *Вісник Львів. ун-ту: Серія історична*. – Л., 2000. – Вип. 35-36. – С. 469-493; Привілей міста Львова (XIV-XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Л., 1998; Привілей національних громад міста Львова (XIV-XVIII ст.) / Упоряд. М. Капраль. – Л., 2000.
- ⁴⁶ *Капраль М.* Чи існувало Львівське Успенське братство перед 1586 роком? // *Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні*. – С. 8-11; *Кметь В.* До історії взаємовідносин... С. 59.
- ⁴⁷ *Мицько І.* До історії львівських церков // *Львів: Історичні нариси*. – С. 90-102; *Він же*. До проблеми становлення популярних християнських культів в Україні // *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей*. – К., 1998. – Т. V. – С. 26-43; *Він же*. Історія Святоуспенської Лаври в Уневі // *Лавра*. Часопис монахів студійського уставу. – Л., 1998. – № 1. – С. 5-34; *Він же*. Монастирські пом'яники про походження ктитора Унівського монастиря князя Федора Любартовича // Там само. – 1998. – № II. – С. 51-53; *Він же*. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – К., 1990; *Він же*. Святоуспенська Лавра в Уневі (кінець XIII ст. – кінець XX ст.). – Л., 1998.
- ⁴⁸ *Александрович В.* Західноукраїнські маляри XVI століття. Шляхи розвитку професійного середовища. – Л., 2000; *Він же*. Іконостаєс П'ятницької церкви у Львові // *Львів: Історичні нариси*. – С. 103-144; *Він же*. Львівське середовище українських малярів у XVI ст. // *Центральна і Східна Європа в XVI-XVIII століттях: питання соціально-економічної та політичної історії. До 100-річчя від дня народження професора Д. Похилевича / За ред. Л. Зашкільняка та М. Крикуна*. – Л., 1998. – С. 152-161; *Він же*. Львівські малярі кінця XVI століття. – Л., 1998; *Він же*. Львівські малярські родини XVI століття // *Жовтень*. – 1987. – № 1. – С. 97-99; *Він же*. Образотворчі напрями в діяльності майстрів західноукраїнського малярства XVI-XVII століть // *Записки НТШ*. – 1994. – Т. CCXXXVII: *Праці Секції мистецтвознавства*. – С. 57-87; *Він же*. Привілей перемиського єпископа Антонія Радилівського для дрогобицького Хрестовоздвиженського братства з 1556 року // *Дрогобицький краєзн. збірник*. – Дрогобицьк, 2000. – Вип. IV. – С. 332-336. *Він же*. Три волин-

ські маляри кінця XVI – початку XVII ст. (з неопублікованих рукописних матеріалів) // Рукописна українська у фондах Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаніка НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних: Матеріали міжнар.

наук.-практ. конф., 20–21 верес. 1996 р. – Л., 1999. – С. 363–374; Він же. Федір Сенькович (Життєвий і творчий шлях львівського маляра першої третини XVII ст.) // Львів. Місто суспільство – культура. – Л., 1999. – Т. 3. – С. 44–116.

Олена Недбальська

РОЗВИТОК МЕДИЧНОЇ СПРАВИ НА ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНІ В КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Історія розвитку медичної справи на Єлисаветградщині бере свій початок від часу заснування в 1777 р. на території фортеці св. Єлисавети військового шпиталю. В 1787 р. при шпиталі було відкрито медико-хірургічну школу з метою медичного забезпечення армії князя Потьомкіна, яка діяла на російсько-турецькому фронті.

Шпитальні школи були першими вищими навчальними медичними закладами в тогочасній Росії. Їх було створено в Москві, Кронштадті, Барнаулі та Єлисаветграді. Незважаючи на труднощі воєнного часу, викладали в школі досвідчені фахівці, доктори медицини: Август Стає, Варфоломій Домініс, Д. В. Волченецький. Випускники Єлисаветградської медико-хірургічної школи одержували призначення до армійських частин на південь України та Чорноморський флот. Серед випускників школи – видатні предствники вітчизняної медицини: Єфрем Йосипович Мухін, Андрій Васильович Чорба, Антон Федорович Бистоглазов. Школа проіснувала 10 років – 13 червня 1797 р. Павло I затвердив доповідь медичної колегії про її закриття. 255 лікарів та підлікарів підготувала школа за час свого існування, і серед них найяскравішим ім'ям, занесеним на скрижалі історії, є ім'я С. Й. Мухіна, першого декана медичного факультету Московського університету, вчителя асесвітньо відомого хірурга М. І. Пирогова.

Пройшли роки, і в 1824 р. згідно з розпорядженням інспектора департаменту військового міністерства шпиталь було скасовано, а в його приміщенні організовано першу міську лікарню на 50 ліжок.

В 1857 р. кількість ліжок в лікарні сягала 165. Збільшення кількості ліжок було викликано потребами не тільки місцевого населення, скільки військового відомства. Але з переводом хворих військових до новобудованого в Єлисаветграді військового лазарету (що означало втрату головного джерела фінансування для лікарні) в 1879 р. Єлисаветградське міське управління скоротило кількість ліжок до 50. Одночасно з цим при міській лікарні було відкрито безоплатний прийом хворих. Для найбідніших верств населення ліки відпускалися безкоштовно. В 90-х роках XIX ст. міська – лікарня була перебудована: з'явилися нові корпуси, інфекційні хворі утримувались у спеціальному приміщенні, також було виділено окреме приміщення для тимчасового розташування психічно хворих людей. У всіх корпусах була влаштована вентиляція, ванні кімнати, ватерклозети. При лікарні в окремій квартирі жив лікар.

До лікарні, крім місцевих жителів, приймалися також іногородні, які платили 15 крб. у місяць за лікування, для міських мешканців лікування коштувало 9 крб. на місяць. Родильне відділення лікарні розраховувалися всього на 10 породіль.

Враховуючи ті обставини, що таке відділення довгий час було єдиним у місті, цього було замало.

Всього в кінці XIX ст. в місті існувало три лікарні: міська, земська (та єврейська лікарня, заснована 1889 р. при богадільні). Всі три лікарні мали в своєму розпорядженні безкоштовні амбулаторії.

При товаристві сестер Червоного Хреста існувала окрема амбулаторія ("лечебница для приходських больных"), яка мала велику популярність серед Єлисаветградської бідноти: адже якщо в міській земській, єврейській лікарнях безкоштовні ліки видавались тільки найбіднішим згідно з особистим рішенням лікаря, то в цьому закладі всі хворі одержували ліки безоплатно.

Адміністративним забезпеченням влаштування медичної частини в Єлисаветграді відав спеціальний медико-санітарний стіл при міській управі, але керували ним далекі від медицини люди, що, звичайно, не сприяло розв'язанню нагальних потреб медичного забезпечення міста.

Можливо, саме тому санітарне облаштування Єлисаветграда довгий час було незадовільним: до 1878р. в місті практично не було ніякого адміністративного органу, який відав би суто санітарними проблемами і здійснював контроль над ситуацією під час епідемії. І лише в 1878 р. було створено міську санітарну комісію під керівництвом міського голови. Членами комісії були міський поліцеймейстер, міський лікар, ветеринарний лікар.

Слід сказати, що санітарна справа в кінці XIX – на початку XX ст. набувала величезної ваги в зв'язку з необхідністю боротьби з епідеміями. Потрібний був кваліфікований нагляд за санітарним станом вулиць, ринків, необхідно було слідкувати і за станом води, очисткою міста від нечистот, вести статистику інфекційної захворюваності.

Але, попри першочергову необхідність в розвитку санітарної справи, в Єлисаветграді майже 20 років після введення в дію санітарної комісії не було санітарного лікаря (його обов'язки частково виконував міський лікар). І лише у 1897 р. міською думою було прийнято рішення про введення в місті цієї, вкрай необхідної, посади.